

Теоретичні проблеми взаємообумовленості соціального досвіду та соціального інтелекту

Стаття присвячена теоретичному аналізу проблеми взаємообумовленості явищ соціального досвіду та соціального інтелекту як феноменів, що описують соціальну поведінку особистості. Наведено результати порівняльного аналізу зазначених явищ за параметром їх подібності.

Ключові слова: досвід, соціальний досвід, соціальний інтелект

Постановка проблеми. Останнім часом інтерес до проблеми досвіду взагалі, і соціального досвіду зокрема, опинився в центрі уваги психологічної науки. Саме соціальний досвід є провідною компонентою процесу успішного функціонування людини в житті соціуму, становлення спеціаліста соціальної сфери й управління, організації функціонування наявних систем інтеракції.

Одним із засобів пізнання соціальної дійсності, правильного розуміння поведінки оточуючих, адекватного реагування на зміни в суспільстві, виступає соціальний інтелект (далі – СІ), який забезпечує здатність накопичувати та застосовувати отримані знання (досвід).

Актуальність дослідження взаємозв'язку соціального досвіду та СІ обумовлена тим, що в ситуації постійної трансформації соціокультурної дійсності, з одного боку, виникає ряд перешкод на шляху до розвитку і використання людського потенціалу, а з іншого боку, все більше вимог висувається до самостійності, ініціативності, підприємливості людини, до її здатності інтерпретувати як соціальні зміни, так і власну поведінку та поведінку інших.

Враховуючи те, що СІ – характеристика людини, що проявляється в усіх сферах її життєдіяльності, слід зазначити, що особливої ваги він набуває там,

де індивід діє спільно з іншими. У науковій літературі виявлено вплив СІ на вибір особою життєвих сфер самореалізації та забезпечення успішності в професіях типу “людина-людина” [3; 6; 7; 10; 14].

У зв’язку з цим виникає певне протиріччя між важливістю становлення соціального досвіду (який визначає результативність людини у всіх сферах її життєдіяльності) та недостатньою кількістю праць теоретико-методологічного і прикладного характеру з проблем забезпечення психолого-педагогічних умов його розвитку. Саме це й визначило вибір теми статті.

Мета статті: здійснити порівняльний аналіз феноменів соціального досвіду і СІ як індикаторів соціальної поведінки особистості.

Результати теоретичного аналізу проблеми. У працях різних авторів описуються різноманітні функції, механізми формування і шляхи розвитку соціального досвіду. Одним із засобів його збагачення виступає СІ. Аналіз явищ соціального досвіду й СІ свідчить, що певні їх властивості, структурні елементи й функції часто “перетинаються”. Окремі вчені вважають СІ водночас і засобом розширення соціального досвіду, і результатом його розвитку [2; 7; 8; 10; 12; 13; 20; 21; 22].

Найчастіше категорія досвіду взагалі, та соціального досвіду зокрема, розглядається в філософській та психологічній літературі. Більшість філософських джерел висвітлюють ці явища досить недиференційовано. Досвід – це об’єктивний зміст практичної і пізнавальної діяльності людей, відповідно до якої відбувається визначення обсягу знань, умінь, навичок суб’єктів соціальної взаємодії [16]. Схожі думки філософи висловлюють й щодо соціального досвіду: він має об’єктивний зміст, який складається з практичної й пізнавальної діяльності суб’єктів соціальної взаємодії [4; 9; 22].

У психології поняття “досвід” набуває більш чітких меж. Часто цим поняттям позначається “не тільки певна кількість інформації, яка зберігається у внутрішньому світі людини, але й стан системи, котра має крім інформаційної ще й енергетичну та структурну природу” [12, 21]. Досвід – це динамічна категорія, він постійно збагачується і поповнюється.

Ще більшої конкретизації з боку вчених-психологів зазнала категорія соціального досвіду. С. Максименко під соціальним досвідом розуміє “такий досвід, накопичений протягом всієї історії людства і усталений у суспільстві, який складається із знань, умінь, навичок, почуттів, емоцій, рефлексів, мов, систем світогляду, позицій, поглядів та іншого, набутого й збереженого протягом певного часу людиною, соціальними групами, соціумом” [12, 201]. В. Куніцина розглядає соціальний (соціально-психологічний, особистісний) досвід як “нагромадження комунікативних знань, отриманих у процесі безпосередньої практичної взаємодії людей у соціальних групах” [10, 466]. Г. Берулава зазначає, що соціальний (соціально-психологічний) досвід “ґрунтується на предметно-чуттєвій діяльності, комунікативній практиці, реальному перетворенні соціальних явищ” [2, 192]. Своєрідним узагальненням зазначених позицій є визначення соціального досвіду, запропоноване Л. Орбан-Лембрик: “Соціальний досвід – це єдність комунікативних знань, умінь і навичок. Він одночасно виступає і як процес практичного впливу індивіда на соціально-психологічні явища, і як результат цього впливу у вигляді комунікативних знань і вмінь” [13, 134].

Актуальним, на нашу думку, є питання про взаємозв’язок досвіду та СІ. Останній як індикатор соціальної поведінки виступає об’єктом досліджень для багатьох відомих вчених [1; 5; 6; 10; 11; 18; 19; 20; 22].

Одним з перших вітчизняних науковців, який розглядав проблему зв’язку соціального досвіду й СІ, був О. Бодальов. Він ототожнює СІ з “соціальною обдарованістю особистості”, вважаючи його стрижнем інтерособистісного спілкування, і наголошує, що “адекватне пізнання людьми одне одного можливе за наявності розвинених соціально-перцептивних здібностей та сформованого *соціального досвіду*” [3, 24] (тут і далі – курсив наш).

Аналогічної позиції дотримується й Ю. Ємельянов, приділяючи більше уваги не стільки соціально-перцептивному аспекту набуття досвіду, скільки його залежності від репертуарного багатства поведінки суб’єкта сприймання. “Сферу можливостей суб’єкт-суб’єктного пізнання індивіда можна назвати

соціальним інтелектом, розуміючи його як стійку, засновану на специфіці когнітивних процесів, афективного реагування та *соціального досвіду* здатність розуміти самого себе, інших людей, їх взаємини, а також прогнозувати хід міжособистісних подій” [6, 17].

У роботі О. Чеснокової висувається таке припущення: у ситуації взаємодії поведінка людини залежать не тільки від існуючих міжособистісних стосунків, її особистісних характеристик (рівня суб’єктивного контролю, ступеню децентрації тощо), але й “від інтерпретації смислу ситуації й вибору на цій підставі стратегії власної поведінки. А це визначається *досвідом попередніх взаємин* та спільної діяльності” [22, 43].

Проблема зв’язку соціального досвіду та СІ вивчається також і зарубіжними вченими, найвідомішими серед яких є Дж. Кілстром та Н. Кентор. Конструкт функціонування СІ описується ними за наступною схемою: соціальна поведінка + інтелектуальна поведінка + здатність вирішувати “життєві задачі” + *соціальний досвід* [14].

Соціальна поведінка, на думку авторів, обумовлюється індивідуальними особливостями й рівнем інтелекту, необхідними для розв’язання соціальних задач. Інтелектуальна поведінка передбачає пристосованість до дій іншої особи та їх використання для досягнення власних цілей. Пристосування – здатність гнучко реагувати на те, які саме соціальні задачі необхідно вирішувати і яким чином це зробити, тобто уміння кристалізувати й ефективно використовувати інформацію про проблему [23; 24]. Як видно з наведених вище описів основних структурних елементів та специфіки функціонування СІ, Дж. Кілстром і Н.Кентор практично не розрізняють явищ соціального досвіду й СІ.

Отже, соціальний досвід – основа здатності людини до самостійного вирішення проблем (пізнавальних, комунікативних, організаційних, моральних та ін.) у різних сферах та видах діяльності, а СІ – інструмент, скерований на поповнення соціального досвіду, а також індикатор рівня набутих знань і умінь, які дозволяють приймати ефективні рішення.

Саме наведені вище факти, на нашу думку, уможливають виокремлення параметрів, за котрими спостерігається подібність і взаємозумовленість феноменів соціального досвіду та соціального інтелекту.

Ознаки подібності явищ соціального досвіду і СІ:

1. Формування в процесі імпліцитного навчання.

Дослідження С. Белової [1] та Г. Берулави [2] засвідчують, що точне пояснення видимих проявів поведінки інших (або – СІ) носить здебільшого інтуїтивний характер. Тобто правильне оцінювання відбувається без чіткого розуміння того, яким саме шляхом перцепієнт дійшов цієї оцінки. У свою чергу соціальний досвід, як зазначає Г. Берулава, складається “переважно з неявних знань, які неможливо відокремити від особистості, вони в принципі не можуть мати логіко-вербальної форми” [2, 32]. Отже, невідрефлексована діяльність виявляється більш ефективною, ніж раціональний підхід у прогнозуванні поведінкових реакцій.

2. Складаються переважно із знань, умінь і навичок, набутих протягом життя.

На думку Р. Стернберга, джерелами розвитку як соціального досвіду, так і СІ виступають імпліцитне навчання та набуття неявних знань, причому останні виникають із практики реальної взаємодії людини й світу [14]. Шляхами, що сприяють оволодінню неявними знаннями, є: “1) соціалізація як процес та результат їх засвоєння та відтворення в соціальному досвіді, особливо через акти спілкування та спільної діяльності; 2) активна участь у суспільно-корисній праці; 3) розвиток управлінського, комунікативного і пізнавального потенціалу людини” [22]. Знання ж, необхідні для формування академічного інтелекту, людина отримує через експліцитне навчання (тобто спеціально організований процес – лекції, семінари, лабораторні заняття тощо) [14; 15; 17].

3. Обумовленість поведінкового й соціально-інтелектуального потенціалу багатством індивідуального (внутрішнього) досвіду людини.

Враховуючи те, що СІ є способом соціального пізнання, можна говорити про його кардинальну відмінність від інших видів інтелекту. Д. Ушаков зазначає: “існує можливість звернення до індивідуального досвіду суб’єкта. СІ не може успішно функціонувати, вибудовувати власні репрезентації без використання внутрішнього, у тому числі й соціального досвіду, оскільки саме досвід виступає основним ресурсом, який розширює кругозір СІ” [20, 17].

4. Надмірна чутливість до установок суб’єкта оцінювання (особливо у ситуаціях прогнозу поведінки інших).

СІ, поповнюючи соціальний досвід суб’єкта, залежно від його установки може працювати в різних режимах. У режимі “пізнавальної” установки людина оцінює особливості іншого, не використовуючи вербального опису причин цієї оцінки. У режимі “вербалізуючої” установки, коли досліджуваний отримує завдання пояснити причини вибору оцінки, її точність знижується [1; 5; 12; 19; 21]. Вербалізація погіршує функціонування СІ, “ймовірно, причиною виступає те, що реальні критерії, котрі визначають успішність оцінювання, не вербалізуються досліджуваним. Оцінюючи щось, люди використовують певний набір неусвідомлюваних критеріїв” [1, 11].

5. Забезпечення адаптивної функції психіки

СІ, на думку У. Штерна, – це вияв соціально-корисної адаптації, “певна загальна здібність пристосування до нових життєвих умов. Акт пристосування – вирішення життєвої проблеми за допомогою інтелекту та соціального (надбаного) досвіду – здійснюється завдяки діям з ментальними еквівалентами об’єкта при домінуючій ролі свідомості” [5, 301]. Це забезпечує правильне розв’язання проблеми з першого разу, без використання поведінкових проб: перевірка гіпотез та вибір рішення здійснюється у “внутрішньому плані дій”. У даному випадку “критерієм інтелектуальної поведінки виступає не перетворення наявних обставин, а використання можливостей цих обставин для здійснення індивідом адаптивних дій” [22, 149].

6. Взаємозумовленість зазначених явищ у ході виконання суб'єктом міжособистісної взаємодії пізнавально-оцінної, комунікативної та рефлексивно-коригуючої функцій

“Пізнавальна функція полягає у визначенні індивідуальних можливостей для досягнення цілей діяльності, реальної допомоги оточуючим, у визначенні змісту міжособистісної взаємодії, обумовлених процесом соціалізації” [18]. СІ забезпечує переробку інформації, необхідної для прогнозування результатів діяльності, формуючи таким чином судження про те, що відбувається. Отримані знання є основою оцінних суджень. Це дозволяє людині проявити себе в якості суб'єкта пізнавальної діяльності, збагативши власний соціальний досвід ефективними стратегіями поведінки [5; 20; 21; 22].

Комунікативна функція СІ пов'язана з потребою розуміти оточуючих і, у свою чергу, бути зрозумілим для них. Спілкуючись з іншими, людина активно виділяє і засвоює норми та еталони взаємин. Комунікація розглядається, з одного боку, як засіб встановлення зв'язку між людиною та соціумом (з метою надбання соціального досвіду), а з іншого, – як процес пошуку смислів, цілей життя та шляхів їх реалізації. Комунікація дозволяє отримати достовірну інформацію про соціальне середовище і здійснити зворотний зв'язок у формі ціннісних уявлень про нього [4; 7; 9; 10].

Рефлексивно-коригуюча функція СІ забезпечує внесення змін у процес взаємодії, спрямованої на послаблення внутрішнього конфлікту, підвищення контролю емоцій. Рефлексія здійснює емоційний зв'язок із соціумом (людина усвідомлює, якою її сприймають оточуючі). Коригуюча роль СІ полягає в забезпеченні врівноваженості внутрішнього світу людини, оскільки СІ стримує прояв негативних емоцій, спрощує вихід із стресу, визначає вибір механізмів психологічного захисту, що власне й зумовлює адекватну поведінку особистості [7; 8; 18].

7. Стимулювання розвитку обох феноменів у процесі цілеспрямованого навчання і тренування.

Стимулювання розвитку соціального досвіду й СІ відбувається в ході вікової соціалізації (М. Бобнєва, Ю. Ємельянов, В. Куніцина, О. Чеснокова та ін.), цілеспрямованого усвідомлюваного тренування відповідних соціально-психологічних властивостей (Г.К. Сміт, Н. Хряцова та ін.) і накопичення власного досвіду міжособистісної взаємодії в суспільному оточенні.

Стимулом до розвитку СІ виступає свідоме бажання індивіда керувати життєвими обставинами, спрямованими на успішні та значущі досягнення, які відповідають індивідуальному рівню життєвих домагань. Напрацьована соціальним досвідом установка на подолання психологічних бар'єрів активізує механізми розвитку СІ, соціально-психологічної компетентності, комунікативної компетентності, професійної компетентності, соціально-адаптивної поведінки як компонентів, що сприяють успіху в побудові інтерперсональних контактів.

Висновки. Теоретичний аналіз стану проблеми взаємозв'язку соціального досвіду та СІ дозволяє зробити висновок про те, що обидва феномени характеризують соціальний аспект проявів особистості. Соціальний досвід – це нагромадження комунікативних знань, отриманих у процесі безпосередньої практичної взаємодії людей у соціальних групах. Він виступає системним утворенням, котре включає ряд взаємодоповнюючих компонентів. СІ – це засіб пізнання соціальної дійсності, який забезпечує ефективні інтерперсональні контакти й адаптивність до будь-яких соціальних ситуацій. Крім того, СІ є індикатором повноти та варіативності надбаного соціального досвіду людини. Соціальний досвід, у свою чергу, забезпечує різноманітність способів репрезентації соціального інтелекту.

Можна констатувати подібність цих явищ за такими ознаками:

- 1) формування в процесі імпліцитного навчання;
- 2) складаються переважно із знань, умінь і навичок, набутих протягом життя;
- 3) обумовлені багатством індивідуального досвіду людини;

4) надмірна чутливість до установок суб'єкта оцінювання (особливо під час прогнозу поведінки інших);

5) забезпечення адаптивної функції психіки;

6) взаємозумовленість зазначених явищ у ході виконання суб'єктом міжособистісної взаємодії пізнавально-оцінної, комунікативної та рефлексивно-коригуючої функцій

7) стимулювання розвитку відбувається за умови цілеспрямованого навчання і тренування.

Доцільним, на наш погляд, є поглиблення теоретичного аналізу явищ соціального досвіду та СІ, орієнтованого на виявлення параметрів відмінності між ними, оскільки саме це дозволяє уточнити специфіку обох феноменів. Отже, проблема взаємозв'язку соціального досвіду та СІ не є остаточно вирішеною і потребує подальшої розробки.

Література

1. Белова С.С. Вербализованный и невербализованный компоненты социального интеллекта// Автореф. дис. ... канд. психол. наук. 19.00.05. – М., 2005. – 22 с.
2. Берулава Г.А. Методологические основы практической психологии: Учебное пособие. – М.: Изд-во Московского психолого-социального института; Воронеж: Изд-во НПО “МОДЭК”, 2004. – 192 с.
3. Бодалев А.А., Васина Н.В. Познание человека человеком (возрастной, гендерный, этнический и профессиональный аспекты)/ Под ред. А.А. Бодалева, Н.В. Васиной. – СПб.: “Речь”, 2005. – 324 с.
4. Вовканыч С.И., Парфенцева Н.А. “Социальный интеллект”: метафора или научное понятие? // СОЦИС. – 1993. – №8. – С. 151-154.
5. Дружинин В.Н. Психология общих способностей. – СПб.: Изд-во Питер, 1999. – 368 с.
6. Емельянов Ю.Н. Активное социально-психологическое обучение. – Л.: Изд-во Ленинградского университета, 1985. – 168 с.

7. Иванова Н.А., Конева Е.В. Социальная идентичность и профессиональный опыт личности: Монография. – Ярославль: – ЯрГПУ имени К.Д.Ушинского, Международная академия психологических наук, 2003. – 131 с.
8. Исмагилова Ф.С. К проблеме психологического анализа профессионального опыта// Вестник Московского университета. – Серия 14. Психология. – 2000. – №2. – С. 16-26.
9. Комаров В.Д. Социальный интеллект и его управленческий потенциал// Информация и космос. – 2006. – №3. – С. 94-101.
10. Куницына В.Н., Казаринова Н.В., Погольша В.М. Межличностное общение. – СПб.: Изд-во Питер, 2003. – 544 с.
11. Лужбина Н.А. Социальный интеллект как системообразующий фактор психологической культуры личности// Автореф. дис. ... канд. психол. наук. 19.00.01. – Барнаул, 2002. – 22 с.
12. Максименко С.Д. Генезис существования личности. – К.: Изд-во ООО “КММ”, 2006. – 240 с.
13. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія. – У 2-х книгах – Книга 1. – Соціальна психологія особистості і спілкування. – К.: “Либідь”, 2004. – 400 с.
14. Практический интеллект/ Р.Дж. Стернберг, Дж.Б. Форсайт, Дж. Хелланд и др. – СПб.: Изд-во Питер, 2002. – 272 с.
15. Психогимнастика в тренинге/ Под ред. Н.Ю. Хрящевой. – СПб.: “Речь”, Институт тренинга. – 2001. – 256 с.
16. Социальная философия: Учебник/ Под общ. ред. В.П. Андрущенко, Н.И. Горлача. – Киев-Харьков: Издательский центр “Единорог”, 2002. – 736 с
17. Смит Г.К. Тренинг прогнозирования поведения: тренинг сензитивности. – СПб.: “Речь”, 2001. – 96 с.
18. Социальный интеллект как способность к эффективному общению// [http: www BestReferat.ru](http://www.BestReferat.ru), 2005
19. Ушаков Д.В. Мышление и интеллект// Психология XXI века/ Под ред. В.Н. Дружинина. – М.: Пер Сэ. – 2003. – С. 291-353.

20. Ушаков Д.В. Социальный интеллект как вид интеллекта// Социальный интеллект: теория, измерение, исследования/ Под ред. Д.В. Люсина, Д.В. Ушакова. – М.: Институт психологии РАН, 2004. – С. 11-28.
21. Ушаков Д.В. Социальный интеллект: вербальные и невербальные системы// Современная психология: состояния и перспектива/ Под ред. А.В. Брушлинского, А.В. Журавлева. – М.: ИП РАН, 2002. – С. 148-150.
22. Формы бытия и способы существования социального опыта// [http: www NaukaShop.ru](http://www.NaukaShop.ru), 2008.
23. Чеснокова О.Б. Возрастной подход к исследованию социального интеллекта у детей// Вопросы психологии. – 2005. – №6. – С. 35-45.
24. Cantor N., Mischel I. A prototype analysis of psychological situations// Cognitive Psychology. – 1982. – №14. – P. 45-77.
25. Kihlstrom J.F., Cantor N. Social Intelligence and personality: There's room for growth// Advances in Social Cognition. – 1989. – Vol. 2. – P. 197-214.